

Zgodnja industrijska arhitektura na Slovenskem Vodnik po arhitekturi

Zgodnja industrijska arhitektura na Slovenskem Vodnik po arhitekturi

CIP - Kataložni zapis o publikaciji

Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

725.4(497.4)

ZGODNJA industrijska arhitektura na Slovenskem : vodnik po arhitekturi / [avtorji uvodnih besedil Breda Mihelič, Fedja Košir, Sonja Ifko ; avtorji tekstov Tatjana Adamič ... [et al.] ; urednica Damjana Prešeren ; fotografije Bogdan Zupan ... [et al.] ; načrti in risbe arhiv ZVKDS ... et al.]. - Ljubljana : Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, 2002. - (Zbirka Dnevi evropske kulturne dediščine)

ISBN 961-6420-02-X

1. Adamič, Tatjana 2. Prešeren, Damjana

119828480

© 2002 ZAVOD ZA VARSTVO KULTURNE DEDIŠČINE SLOVENIJE

zbirka DNEVI EVROPSKE KULTURNE DEDIŠČINE, zasnova zbirke JERNEJA BATIČ avtorji uvodnih besedil BREDA MIHELIČ, DR. FEDJA KOŠIR, SONJA IFKO avtorji tekstov TATJANA ADAMIČ, DEAN DAMJANOVIČ, BORIS DEANOVIČ, SONJA IFKO, VLADIMIR KNIFIC, SAŠA LAVRINC, BREDA MIHELIČ, EDA BENČIČ MOHAR, KARLA ODER, MOJCA TERCELJ OTOREPEC, MARIJA REŽEK, DANIELA TOMŠIČ, MOJCA VERČEK, KATARINA VIŠNAR, ANTON ZELENČ, MATIJA ŽARGI izdajatelj ZAVOD ZA VARSTVO KULTURNE DEDIŠČINE SLOVENIJE, CANKARJEVA 4, LJUBLJANA zanj JANEZ KROMAR urednica DAMJANA PREŠEREN lektoriranje ALJA PREDAN fotografije BOGDAN ZUPAN, BREDA MIHELIČ (str. 100, 104, 106, 223), SONJA IFKO (str. 235), MIRAN KAMBIČ (str. 102) design ID STUDIO primarna tipografija SCALA & SCALA SANS, FSI načrti in risbe ARHIV ZVKDS, AS, ZAL, SBL, ES, NŠAL barvni izvlečki MEGAGRAF tisk EVOLUT naklada 2000 LJUBLJANA, SEPTEMBER 2002

Kazalo

BREDA MIHELICH Zgodnja industrijska arhitektura na Slovenskem:

zgodovinski uvod	5
FEDJA KOŠIR Regionalna razmestitev industrijskih lokacij	
kot dejavnik urbanizacije Slovenije 1848/1918	27
SONJA IFKO Varovanje industrijske arhitekturne dediščine	32
SONJA IFKO Industrijska arhitekturna dediščina	
kot nova razvojna priložnost	42

€ŠD V Ljubljani

5930 Cukrarna	55
511027 Bratje Kozler (Pivovarna Union).....	61
405 Železniške delavnice	67
9437 Tobačna tovarna	73
511067 Mestna klavnica	79
500528 Avgust Žabkar, železolivarna, tovarna za stroje	
in ključavničarska dela	85
772 Mestna elektrarna	89
10060 Pollakova tovarna usnja (Tovarna Rog)	95
13989 Katoliška tiskarna (Pravna fakulteta)	99
12898 Kolinska tovarna kavinih primesi	103

Drugod po Sloveniji

7131 Brežice: Vodovodni stolp	109
8120 Dvor pri Žužemberku: Auerspergova železarna	113
131 Fala: Hidroelektrarna Fala	117
Rudnik živega srebra Idrija	123
4826 Idrija: Antonijev rov – Šelštev	124
4823 Idrija: Jašek Inzaghi	125
3134 Idrija: Jožefov jašek	126
4822 Idrija: Jašek Frančiške	127
10235 Izola: Tovarna Droga	131
15110 Izola: Tovarna Delamaris	137
204 Jesenice: Stara Sava	143
9416 Kranj: Vodovodni stolp	149
15153 Litija: Predilnica Litija	153
9021 Maribor: Železniške delavnice	159
15082 Maribor: Intes	167
15075 Pragersko: Opekarna Pragersko	171
Stara kovačnica – štauharija in stanovanjski objekt – personal	
na Ravnah na Koroškem	177
7752 Ravne na Koroškem: Stanovanjski objekt »personal«	179
Ravne na Koroškem: Stara kovačnica »štauharija«	180
15076 Ruše: Tovarna dušika Ruše	183
7207, 7869, 8077 Sečovelje, Strunjan: Piranske soline	187
14353 Tržič: Bombažna predilnica in tkalnica Tržič	193
9320 Žerjav: Separacija	197

.....
 €ŠD je evidenčna številka enote iz Zbirnega registra dediščine (ZRD), ki ga vodi Uprava Republike Slovenije za kulturno dediščino pri Ministrstvu za kulturo na podlagi pravilnika o vodenju zbirnega registra kulturne in naravne dediščine (Ur.l. RS 26/95).

Varovanje industrijske arhitekturne dediščine

»Ljudje so se začeli zavedati, da je danes tovarna iz devetnajstega stoletja večja redkost kot srednjeveška cerkev in bolj intenzivno jih zanima industrijska preteklost.«

(P. Nijhof, Industriële monumenten, 1989)

Peter Nijhof, eden vodilnih nizozemskih strokovnjakov na področju varovanja industrijske dediščine, nadaljuje misel z utemeljitvijo, da je povečano zanimanje in pozitiven odnos do dediščine industrializacije na Nizozemskem posledica velikega števila publikacij o omenjeni tematiki, ki so se pojavile na tržišču (Nijhof, 1989).

Ko danes odstiramo problematiko varovanja industrijske arhitekturne dediščine v našem prostoru, je navedena misel aktualna iz več vidikov. Prvič, pred nami je vodnik, ki naj bi pripomogel k širši popularizaciji industrijske arhitekturne dediščine ter s tem k njenemu varovanju in ohranjanju tudi v slovenskem prostoru. Prav ozaveščanje ljudi je namreč ključnega pomena in na področju varovanja industrijske arhitekture je to pomemben začetek.

Drugič, čas nastanka gornje misli zgovorno priča o našem zaoznanju. Res je sicer, da so se korenite družbeno gospodarske spremembe, ki so izpostavile omenjeno problematiko, pri nas zgodile kasneje, vendar je ta segment dediščine še vedno zapostavljen in nerazumljen, tudi v strokovnih krogih.

Citat kaže tudi na bistvo strokovne problematike na področju varovanja industrijske arhitekture. Gre za sprejemanje industrijske dediščine v fond dediščine. To Nijhof slikovito izpostavi s primerjavo razmerja med varovanimi srednjeveškimi cerkvami in industrijskimi kompleksi 19. stoletja. Podobno se dogaja v našem prostoru, le da je zaradi pomanjkanja sredstev in nedorečene politike upravljanja kar nekaj tovrstne dediščine sicer ohranjene, vendar je bodisi v zelo slabem stanju ali pa prenovljena brez ustreznega strokovnega pristopa. To kaže na problem pomanjkanja specializiranih konservatorjev in ustreznega metodološkega raziskovalnega in varstvenega sistema, ki ga tako specifičen stavbni tip zahteva.

Opredelevanje industrijske arhitekturne dediščine

Vsekakor je na začetku treba definirati, kaj industrijska arhitekturna dediščina sploh je. Tu bom uporabila lastno opredelitev: »Arhitekturna industrijska dediščina je tisti del industrijske dediščine, v katerem potekajo industrijski procesi oz. je tista arhitekturna - stavbna in prostorska - dediščina, ki se neposredno navezuje na industrijsko dejavnost.« (Ifko, 1999)

To pomeni, da je industrijska arhitektura na eni strani vpeta v po-

dročje tehnike in proizvodnih procesov, ki so narekovali njeno oblikovanje, na drugi strani pa avtonomna – je torej stavbni tip, ki se je razvil zaradi novih potreb produkcije in kot tak predstavlja pomembno stavbno in prostorsko - razvojno komponento.

Gre za kompleksne strukture, ki ob proizvodnih stavbah obsegajo še vrsto utilitarnih objektov in struktur, nujnih za potek primarne produkcije, in s tem tudi pomembnih delov celote: npr. transportni sistemi, kotlovnice, skladišča, objekti za pripravo polizdelkov, itd. V določenih obdobjih so k proizvodnim objektom sodila tudi bivališča za delavce, delavski konzum, šola, gostilna, vse to je vsebinsko sooblikovalo določen industrijski kompleks. Varovanje le enega ali nekaj segmentov, iztrganih iz konteksta celote, močno osiromaši objektivno sliko in tudi vrednost ohranjenega.

Odnos do industrijske arhitekturne dediščine

Industrijska arhitektura se kaže kot kompleksen sistem, za katerega so značilne specifične razmere identifikacije. Industrijska območja so v času delovanja večinoma nedostopna. Za raziskovanje postanejo odprta navadno šele po prenehanju proizvodnje, večinoma v razmerah, ko je problematika socialnih in ekonomskih vprašanj veliko bolj aktualna kot ohranjanje dediščine. Kritičnost razmer je še posebej izrazita v tradicionalnih industrijskih okoljih. Nastale situacije so velikokrat tudi izhodišče za negativen odnos do industrijskih območij in posledično tudi do dediščine na njih. Pri odločanju o njihovi prihodnosti se navadno izpostavijo negativne lastnosti, ki se navezujejo na obsežnost kompleksov, zanemarjenost območij, različno kvaliteto samega fonda dediščine ter velike stroške, povezane z njeno revitalizacijo in zagonom nove namembnosti. Ob takšni predstavitvi območij se perspektiva kaže le v rušenju obstoječega in ustvarjanju novega kot pogoja za bodoči razvoj. Dostikrat pa so takšne sodbe le posledica špekulacij in želje po trenutnem dobičku.

Ob naštetem kaže opozoriti tudi na pogosto spregledane pozitivne lastnosti industrijskih kompleksov. Industrijska območja so namreč raznolika, kar omogoča različne tipe nove rabe, večinoma gre za objekte s fleksibilnimi konstrukcijami, prilagodljivimi za različne namene. V skladu z načeli trajnostnega razvoja je primerno uporabiti obstoječe konstrukcije in materiale ter tako ohranяти naravne vire. Ohranitev industrijskega kompleksa pomeni ohranitev stika s tradicijo, kar je v času gospodarskih težav hkrati stik s preteklim uspehom in je lahko učinkovito promocijsko izhodišče.

Naštete razmere kažejo, da se je treba temeljito in strokovno pripraviti na predvidene akcije, natančno analizirati razmere in argumentirano pristopiti k usmerjanju nove rabe. Usodo industrijskih območij je namreč vedno krojila želja po čim večjem dobičku in dejstvo je, da lahko muzealiziramo le majhen segment dediščine, drugo pa moramo znati ohraniti tudi z drugimi funkcijami.

Opisano mora vzpodbujati h kompleksnejšemu varstvenemu pristopu in interdisciplinarnemu delu, ko se ukvarjamo z dediščino industrijskih območij. Zavedati se je treba, da je industrijska arhitektura na dediščina tudi pomembna prostorsko - razvojna in ekonomska kategorija, ne le varstvena.

Glede na tematiko sestavka bom v nadaljevanju analizirala

industrijsko arhitekturo kot varstveno kategorijo, vendar znova poudarjam, da je treba pri oblikovanju varstvenih posegov upoštevati tudi prostorsko - razvojno in ekonomsko plat.

Značilnosti industrijske arhitekturne dediščine kot izhodišče za oblikovanje vrednostnih meril

Ko opredeljujemo vlogo industrijske arhitekturne dediščine, lahko njene lastnosti strnemo v štiri skupine značilnosti, te pa so osnova za razvoj vrednostnih meril, ki jih ta specifična varstvena kategorija zahteva.

Hidroelektrarna Fala med
prenovo

Prostorsko urbanistične značilnosti

Industrializacija je z vidika prostorske dediščine pomembna zaradi uvajanja novih prostorskih kategorij in razmerij. Poudariti velja, da ne gre vedno za pozitivne spremembe, temveč za posege, ki so sestavni del razvoja prostora določenega obdobja, so del prostorske dediščine in jih je kot take treba kar se da celostno obravnavati, ovrednotiti ter varovati v tistih potezah, ki so za pričevalnost določenega obdobja pomembne. Gre tako za pričevalnost izbora lokacij glede na stopnjo razvoja industrijske produkcije, kot tudi za prostorske vplive industrijskih lokacij na urbanizacijo.

Stavbno konstrukcijske značilnosti

Funkcionalno in konstrukcijsko oblikovno gre za arhitekturni stavbni tip, katerega nastanek in razvoj so narekovale spremembe v načinu produkcije ter vzporedni razvoj novih materialov in konstrukcij. Zato je stavbna dediščina dragoceno pričevalo razvoja konstrukcijskih principov in njihovega uvajanja v našem prostoru. Še posebej, ker so se novi konstrukcijski principi, preden so jih začeli uporabljati

v drugi arhitekturi, velikokrat uveljavili že prej v industrijskih objektih. Prav tako se je estetika, ki sta jo nov način gradnje in uporaba novih materialov pogojevala, razvila in uveljavila prav z industrijsko arhitekturo. Ikone modernizma so proizvodni objekti, najodmevnejši gotovo Behrensova tovarna AEG v Berlinu iz leta 1909 in Gropiusova Faguswerke v Alfeldu iz 1911.

Zgodovinsko pričevalne značilnosti

- Spremembe v načinu produkcije so posredno in neposredno vpli-

... »Ohranitev industrijskega kompleksa pomeni ohranitev stika s tradicijo, s preteklim uspehom in je lahko učinkovito promocijsko izhodišče.« ...

vale prav na vse nivoje življenja zadnjih dvesto let. Zato je za celostno obravnavo pomembno raziskati vplive industrializacije v kontekstu zgodovinskih, družbenih, gospodarskih, političnih, socialnih in kulturnih dogodkov. Prav tako je pomembno raziskati krog oseb, povezanih z raziskovanimi območji (lastniki, projektanti, gradbeniki in njihova podjetja), ter življenje ljudi, neposredno navezanih na raziskovane objekte (delavci in njihovo življenje), saj šele to ustvarja objektivno sliko in tako oblikuje celostno zgodovinsko pričevalno podobo.

Strojno tehnične značilnosti

Industrializacija je posledica spremembe produkcijskih odnosov, ki jih je pogojeval razvoj novih strojev in naprav. Prav razvoj strojne opreme, izumi, naprave, patenti ter seveda izdelki (predvsem gradbeni prefabrikati) so neposredno vplivali na industrijski razvoj in posledično na oblikovanje industrijske arhitekture.

Na lociranje industrije, razvoj kompleksov in tudi na oblikovanje samih industrijskih objektov sta skozi vse faze razvoja neposredno vplivala način zagotavljanja potrebne pogonske energije in razvoj transportnih sredstev.

Oblikovanje vrednostnih meril

Pri oblikovanju meril vrednotenja se kot izhodišča kažejo: specifične razvojne značilnosti, načela in stopnja razvoja varstvene stroke ter mednarodno razvit sistem priporočil in konvencij o varovanju dediščine.

Ko se teoretiki varstva sprašujejo o izhodiščih vrednotenja moderne arhitekture - mislim, da ji lahko nedvomno priključimo tudi industrijsko arhitekturo kot njeno avantgardno predhodnico, ugotavljajo, da tradicionalna izhodišča pionirjev varstvene stroke vzdržijo tudi pri obravnavi najnovejših kategorij dediščine. Peter Burman (Burman, 1997) je skozi analizo Ruskinovega stališča do dediščine v delu *Seven Lamps of Architecture* pokazal univerzalnost Ruskinove varstvene filozofije, torej tudi prilagodljivost sodobnim kategorijam. Avtor ob spoznanem dodaja, da je treba za nove varstvene kategorije razviti nov metodološki pristop. Prav tako je, kot navaja Jelka Pirkovič (Pirkovič, 2001), avstrijski konservatorski strokovnjak Andreas Lehne ugotovil univerzalnost varstvenih načel, ki jih je na začetku prejšnjega stoletja razvil Alois Riegel. Lehne, podobno kot Burman, pri tem opozarja na upoštevanje specifičnih značilnosti, ki opredeljujejo nove kategorije dediščine.

Naslednji vidik so mednarodna priporočila in listine. Ključna je Unesco-va Konvencija o zaščiti svetovne in kulturne dediščine iz 1972. leta, ki spomenike vrednoti oz. opredeljuje na osnovi zgodovinskega, umetnostnega ali znanstvenega pomena. S pomočjo slednjega lahko vrednotimo tudi dosežke na konstrukcijskem področju, kar se neposredno navezuje na industrijsko arhitekturo. Izhodišča Unesco-ve konvencije je utrdila Granadska konvencija Sveta Evrope iz leta 1985, ki dediščino in spomenike opredeljuje na osnovi njihovega zgodovinskega, arheološkega, umetnostnega, znanstvenega, socialnega ali tehniškega pomena. Za varovanje industrijske arhitekturne dediščine sta pomembni še dve priporočili; priporočilo odbora ministrov članic Sveta Evrope o varstvu stavbne dediščine dvajsetega stoletja R (91)3 in priporočilo odbora ministrov članic Sveta Evrope za varstvo in zaščito industrijske, tehniške in inženirske dediščine R (90)20. Slednje se neposredno navezuje na obravnavano temo, zato naj predstavim štiri temeljne točke, s katerimi zavezuje članice Sveta Evrope:

- izvajanje dejavnosti za identifikacijo, evidentiranje in znanstveno analizo;
- varovanje industrijske, tehniške in inženirske dediščine glede na njeno specifično naravo skozi ustrezno legalno zaščito in konservatorska merila;
- promocija industrijske, tehniške in inženirske dediščine v javnosti skozi usmerjene kampanje s poudarkom na razvoju turizma;
- možnosti ohranjanja posameznih pomembnih industrijskih kompleksov, ki so spoznani kot pomemben del skupne evropske dediščine.

Nenazadnje so tu še specifični strokovni kriteriji, zasnovani na osnovi raziskovanja razvojnih značilnosti industrijske arhitekture. Glede na že prej predstavljeno kompleksnost dediščine je sistem vrednotenja sestavljen iz treh tematskih sklopov, ki naj omogočajo multidisciplinaren pristop ne le pri raziskovanju, temveč tudi pri vrednotenju.

Vrednotenje značilnosti kompleksa, v odnosu do širšega prostora

- pojavnost v prostoru, krajini

Ocenjuje odnos objekta do prostora, njegovo pojavnost in pomen pri oblikovanju prostorske identitete.

- kriterij okoljevarstvene primernosti

Določa primernost določenega objekta ali kompleksa glede na njegove ekološke vplive na okolje.

Vrednotenje značilnosti kompleksa, kot primarne produkcijske enote

- kriterij izbora mikrolokacije

Priča o odnosu do prostora, v katerem je bil objekt postavljen. Lo-

... »Primerov kombiniranja proizvodne vloge objekta in prezentacije njegove kulturne dediščine je v svetu kar nekaj ... pri nas lahko v tem kontekstu izpostavimo prenovo hidroelektrarne Fala.« ...

čimo lokacije, ki so izbrane izključno na osnovi utilitarnih razmer in tiste, ki so izbrane tako, da se prilagajajo strukturi prostora, tako naravni kot grajeni, ali se ji celo podrejuje. Slednje je redkost, vendar znak kvalitetne prostorske umestitve.

- kriterij funkcionalnosti zasnove

Vrednoti se uspešnost delovanja določenega procesa znotraj določene zasnove kompleksa. Ta kriterij je pomemben, vendar ga je v mnogih primerih težko ustrezno vrednotiti, saj so prvotne razmere mnogokrat že v toliko spremenjene, /namestitev nove opreme, sprememba funkcije,.../, da iz obstoječega ni mogoče sklepati o prvotni zasnovi.

- kriterij organiziranosti kompleksa

Ocenjuje prostorsko zasnovo. Organiziranost kompleksa je raznolika, in se giblje v razponu od zasnov, ki so strogo podrejene kompozicijskim načelom, do takih, kjer funkcija postane oblikovno izhodišče.

- kriterij celovitosti kompleksa

Določa zaokroženost kompleksa tako prostorsko, kot vsebinsko in oblikovno.

- kriterij urbanistične kompozicije

Vrednoti likovno estetske značilnosti industrijskih kompleksov na področju urbanističnega razvoja. Gre za vrednotenje celote kompleksa ali le tistih struktur, ki izhajajo iz estetsko umetniških oblikovalskih usmeritev.

Vrednotenje posameznih objektov in struktur v kompleksu, z vidika arhitekturnih značilnosti

- odnos oblika - funkcija

Vrednoti stopnjo povezanosti, oz. razmerja ključnih parametrov zasnov - oblike in funkcije. Je pomemben kazalec dinamike razvoja industrijskih objektov. Pri tej oceni je pomembno sodelovanje s strokovnjakom s področja tehniškega in industrijskega razvoja.

- kriterij tehnološke inovativnosti

Vrednoti objekt glede na stopnjo inovativnosti tako glede uporabe

... »Po prenovi hidroelektrarne Fala 1996, so vse stare turbine in generatorje izločili iz obratovanja.« ...

materialov, uvajanja novih konstrukcijskih principov, kot glede na inovativnosti pri načinu izvedbe.

- kriterij inovativnosti pri oblikovanju detajlov

Vrednoti tako likovno estetsko pojavnost detajlov, kot tudi njihovo konstrukcijsko vlogo glede na razpoložljiv material in znanje, ki sta v določenem prostoru in času bila na voljo.

- kriterij virtuoznosti pri projektiranju konstrukcij

Ocenjuje stopnjo kreativnosti na področju zasnov in izvedbe konstrukcij, ki se izraža skozi smelost konstrukcijskih zasnov, npr. dosego čim večjih razpetin nosilnih elementov.

- kriterij zasnove arhitekturne kompozicije

Ocenjuje likovno estetsko pojavnost in skladno s sledenjem razvoju, tudi prilagajanje funkcionalnim izhodiščem pri zasnovi objektov.

Splošni kriteriji vrednotenja arhitekturne dediščine, ki so v stroki v rabi, so prav tako umestni kriteriji vrednotenja, vendar je pomembno poudariti, da so v primeru industrijske arhitekture nekateri kriteriji manj primerni kazalci vrednotenja. Tako je npr. kriterij redkosti treba previdno uporabljati predvsem zaradi nepoznavanja korpusa

industrijske dediščine ter prepričanja, da imamo tovrstne dediščine veliko. Kriterij avtorskega in razvojnega merila je v splošnem problematičen, ker industrije niso projektirali pomembnejši ali vsaj bolj znani projektanti, večinoma je šlo za pri nas manj znane stavbenike ali tuje avtorje. Drug problem je pomanjkanje časovne distance, predvsem do objektov in kompleksov iz prejšnjega stoletja.

Varovanje in nova raba

Fleksibilnost in prilagajanje tržnim zahtevam sta bili temeljni zako-

... »Odločitev lastnika podjetja - Dravske elektrarne je pripomogla k temu, da je ob prenovljenem objektu ostala ohranjena in na ogled postavljena pomembna stavbna in tehniška dediščina elektrarniškega kompleksa.« ...

nitosti, ki sta usmerjali zasnovo industrijskih objektov. Tako v tujini kot tudi pri nas poznamo številne primere, ko so lastniki znotraj istih objektov umestili različne tipe proizvodnje, odvisno od razmer. Npr., v Ljubljani so v Cukrarni uredili vojašnico in pozneje stanovanja, usnjarno Pollak so preuredili v tovarno koles, Scherbaumov parni mlin v Mariboru v poslovno stavbo, podobno pozneje sosednjo tiskarno. V Angliji so v času druge svetovne vojne skoraj vse avtomobilске tovarne preuredili tako, da so v njih lahko delali letalske motorje in opremo. Ti procesi so stalnica, ki je pravzaprav omogočila, da so se vse do danes ohranjeni številni objekti, ki sicer že dolgo ne služijo prvotni rabi.

Hkrati kaže opozoriti na bistvo moderne arhitekture in industrijskih objektov kot njene avantgarde. Gre za stremljenje k novemu in zanikanje tradicije, v katero jih, z umeščanjem med dediščino, zdaj poskušamo vpeti. Martin Powley celo kot eno temeljnih lastnosti moderne arhitekture izpostavi prav njeno minljivost (Powley, 1990).

Na prvi pogled zgoraj omenjeni dejstvi izpostavita neobremenjenost z varstvenimi izhodišči, vendar v praksi to pomeni le trši oreh pri izboru varstvenih in interpretacijskih posegov. Spoznanje

o pomembnosti industrijske dediščine nas namreč zavezuje k njene-
mu ohranjanju, njena lastna filozofija in avantgardnost pa morata biti
izhodišče, ko se odločamo za varstvene in interpretacijske posege.
Progresivnost novega mora biti torej izražena, vendar v odnosu, ki
starega ne zapostavlja.

Za primerjavo je primerno pogledati nekaj realiziranih projektov
ohranjanja industrijske arhitekture, ki bolj ali manj uspešno združu-
jejo v sebi obe paradigmi, varstveno in razvojno.

Varstvena izhodišča morajo prevladovati tam, kjer so kompleksi
večjih vrednosti, bodisi v mednarodnem, širšem regionalnem ali v
nacionalnem merilu. Muzealizacija takšnih območij je seveda pri-
merna tudi v primeru varovanja območij lokalnega pomena, vendar
je velikokrat vprašljiva prav zaradi pomanjkanja namenskih sredstev.

Kompleksnost industrijskih območij mora biti predstavljena v
celoti, kar se je, z načrtnim delom posrečilo na nekaj pomembnih
lokacijah industrijske dediščine: naj omenimo »rojstni kraj« indu-
strializacije britanski Coalbrokedale z viktorijanskim industrijskim
mestecem Blists Hill, ki je tako rekoč živ muzej, ali ameriški Lowell v
državi Massachusetts, kjer so celotno območje tekstilnega kompleksa
uspešno ohranili. Tudi Slovenci se lahko pohvalimo z obetavnimi
začetki, v Idriji z Antonijevim rovom, v Velenju s Premogovniškim
muzejem in odprtim rovom. Tu ni izpostavljena arhitektura, temveč
se ohranjajo predvsem temeljne značilnosti tako prostorskih kakor
bivanjskih vplivov industrializacije.

Primerov kombiniranja proizvodne vloge objekta in prezentacije
njegove kulturne dediščine je v svetu kar nekaj; ker pa se omejujem
predvsem na opisovanje slovenskih zgledov, bi v tem kontekstu izpo-
stavila prenovo hidroelektrarne Fala, zgrajeno med leti 1913 in 1918.
Po prenovi leta 1996 so vse stare turbine in generatorje s pripadajočo
opremo izločili iz obratovanja. Turbinska hiša pa je ostala pomemben
jezovni element v sistemu osmih elektrarn na Dravi. Posluh lastnika -
podjetja Dravske elektrarne je pripomogel k temu, da je ob prenovlje-
nem objektu ostala ohranjena in na ogled postavljena tudi ostala po-
membna stavbna in tehniška dediščina elektrarniškega kompleksa.
Skrb za dediščino je hkrati tudi promocija tradicije podjetja in tega bi
se moralo zavedati več lastnikov.

Podobnih potez podjetij za promocijo lastne tradicije skozi prenovo
proizvodnih objektov je v tujini vedno več. V večini primerov pa je in-
dustrijska arhitektura predvsem lupina za nove vsebine. Njeno preteklo
življenje, ki jo je ohranjalo sto ali več let, je popolnoma izbrisano. Iztr-
gana iz lastne podstat, dediščina v takšnem kontekstu izgublja pomen.
Če je arhitektura manj pomembna ali nepomembna, je taka raba po-
vsem razumljiva, če pa določene objekte spoznamo kot razvojno po-
membne in jih želimo ohraniti, je treba določiti ustrezne konservator-
ske pogoje in jih pri nadaljnji rabi tudi upoštevati. Tudi minimalni po-
segi za ohranitev arheologije industrijskih objektov lahko namreč nare-
dijo veliko, vendar morajo biti skrbno izbrani, sicer so vložen trud in
prizadevanja neuspešni. Kompleksnost problematike je bila namreč že
mnogokrat spregledana in želja po varovanju je pripeljala do kompro-
misov, ki se z vidika varstva kažejo kot neuspešni. V razmislek je mor-
da dovolj zgovoren primer ohranjanja treh dimnikov termoelektrarne
na območju Carrer de Mèxic a Barceloni v Španiji, ki so sicer izjemni

primerki svoje vrste, vendar brez objekta, ki so mu pripadali, in stlačen med nov stavbni kompleks delujejo nebogljenjo. Če parafraziram nastalo situacijo: ali bi se kdo, denimo, spomnil in podrl cerkev, ohranil pa bi zvonik ter ga obzidal z novim stanovanjskim naseljem?!

Res je, da je dejavnikov, ki vplivajo na rešitev veliko, vendar se je treba zavzemati, da se tisto, kar se ohranja, ohranja na primeren način.

Pot naprej

Pri oblikovanju varstvene politike za to specifično kategorijo dediščine se v prihodnosti kažejo nekateri nujni posegi.

Potrebno je zasnovati raziskovalno metodologijo, ki dediščino analizira in izpostavi njene ključne vrednote. Ob tem se moramo zavdati nujnosti kompleksnega in interdisciplinarnega sodelovanja različnih strokovnjakov.

Evidentirati je treba vse sestavne dele kompleksov, ne le tistih, likovno kvalitetnejših. Pri kvalitetnem raziskovanju industrijskih kompleksov moramo preseči raven zgolj estetskega vrednotenja. Skladno z omenjeno problematiko je treba poskrbeti za specialistično izobraževanje varstvenih strokovnjakov.

Zavzemati se moramo, da se v varstveni proces vključijo vsi dejavniki, ki bodo vplivali na nadaljnje življenje dediščine.

Da bi udejanjanje strokovnih kriterijev in varstvenih meril čim boljše zaživel, je nujno v čim širši meri ozaveščati prebivalstvo o vlogi in pomenu industrijske dediščine. Čim več je treba storiti tudi za izobraževanje mladih generacij tako v šolah kot zunaj njih. Pričujoča knjiga naj bo začetek uspešne popularizacije tudi tega področja manj eminentne dediščine in s tem tvorni oblikovalec objektivnejše slike preteklega razvoja.

SONJA IFKO

Literatura in viri

- CHERRY, MARTIN. *Protecting Industrial Buildings: The Role of Listing, Managing the Industrial Heritage*, Leicester 1995.
- Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage, Pariz 1972.
- Convention for the Protection of the Architectural Heritage of Europe, Granada 1985.
- Industrial Archaeology, A Policy Statement by English Heritage, London 1995.
- KOŠIR, FEDJA. Razvoj oblikovanja industrijskih območij in objektov na Slovenskem v 19./20. stoletju, Univerza Edvarda Kardelja, FAGG, Ljubljana 1987.
- LEECH, ROGER. Establishing What Exists, Introduction, *Managing the Industrial Heritage*, Leicester 1995.
- PAWELY, MARTIN. *Theory and Design in the Second Machine Age*, London 1990.
- PIRKOVČ, JELKA. Osnovni pojmi in zasnova spomeniškega varstva v Sloveniji, *Vestnik*, XI. Ljubljana 1993.
- PIRKOVČ, JELKA. Ohranjanje stavbne dediščine dvajsetega stoletja, 20. stoletje: arhitektura od moderne do sodobne: vodnik po arhitekturi, Ljubljana 2001.
- Recommendation No. R (90) 29 of the Committee of Ministers to member States on the protection and conservation of the industrial, technical and civil engineering heritage in Europe, Strasbourg 1990.
- STOCKER, DAVID. Industrial Archaeology and the Monuments Protection Programme in England, *Managing the Industrial Heritage*, Leicester 1995.
- STRATTON, MICHAEL. Evaluating Twentieth Century Sites for Protection: A Case Study of the Coventry Motor Industry, *Managing the Industrial Heritage*, Leicester 1995.
- STRATTON, MICHAEL. *Industrial Buildings Conservation and Regeneration*, London 2000.
- ZILVOLD, RIEN; NIJHOF, PETER. *Industriële Monumenten*, Amsterdam 1989.